

В. В. Котенко (Полтава)

**Торгівля Херсонеса Таврійського
з полісами Північно-Західного Причорномор'я
в елліністичний час
(за матеріалами столової кераміки)**

Дослідження економіки античних полісів Північного Причорномор'я вже тривалий час є пріоритетним завданням українського та закордонного антикознавства. Особливе місце в цьому питанні займає до-римський період, коли більшість понтійських полісів в елліністичний час пережили етапи бурхливого економічного розвитку, за якими настала кризова фаза, яка завершилася геополітичними та соціально-економічними трансформаціями ближче до рубежу ер.

Значна територія — Південно-Західна, Західна та Північно-Західна Таврика в цей час перебувала під протекторатом Херсонеса Таврійського і була зайнята поселеннями його хори. Як відомо, в елліністичний час Херсонес Таврійський переживав економічний підйом, що було можливим за рахунок вдалої внутрішньої політики та активних зовнішньополітичних зв'язків.

Археологічно це прослідковується на матеріалах місцевого херсонеського виробництва, де провідне місце займало гончарство. В ергастеріях Херсонеса Таврійського в цей час активно, у значній кількості і серійно виготовлялися клеймовані амфори, кухонний та столовий посуд, кераміка спеціального призначення тощо, які масово надходили на поселення його хори (рис. 1: 1–4). У порівнянні з іншими північнопричорноморськими полісами, гончарство Херсонеса Таврійського було одним з найрозвиненіших в елліністичний час та мало специфічні риси у вигляді не лише петрографічних характеристик, а й набору форм та орнаментативних виробів, що дозволяє нині виокремлювати та картографувати його продукцію принаймні на матеріалах античних центрів Таврики та Північно-Західного Причорномор'я.

Контролюючи значні території на північний захід та не маючи по суті поблизу сусіднього поліса, Херсонес Таврійський в елліністичний час розвивав північно-західний вектор торгівлі, який узгоджувався з внутрішньополітичними пріоритетами й давав вихід на віддалений регіон материкових полісів Побужжя та Подністров'я.

Дослідження епіграфічних матеріалів, зокрема проксенів [1, с. 119–120], показали, що Херсонес Таврійський мав активні торгівельні відносини, у першу чергу, з Ольвією. Археологічно це фіксується на матеріалах її

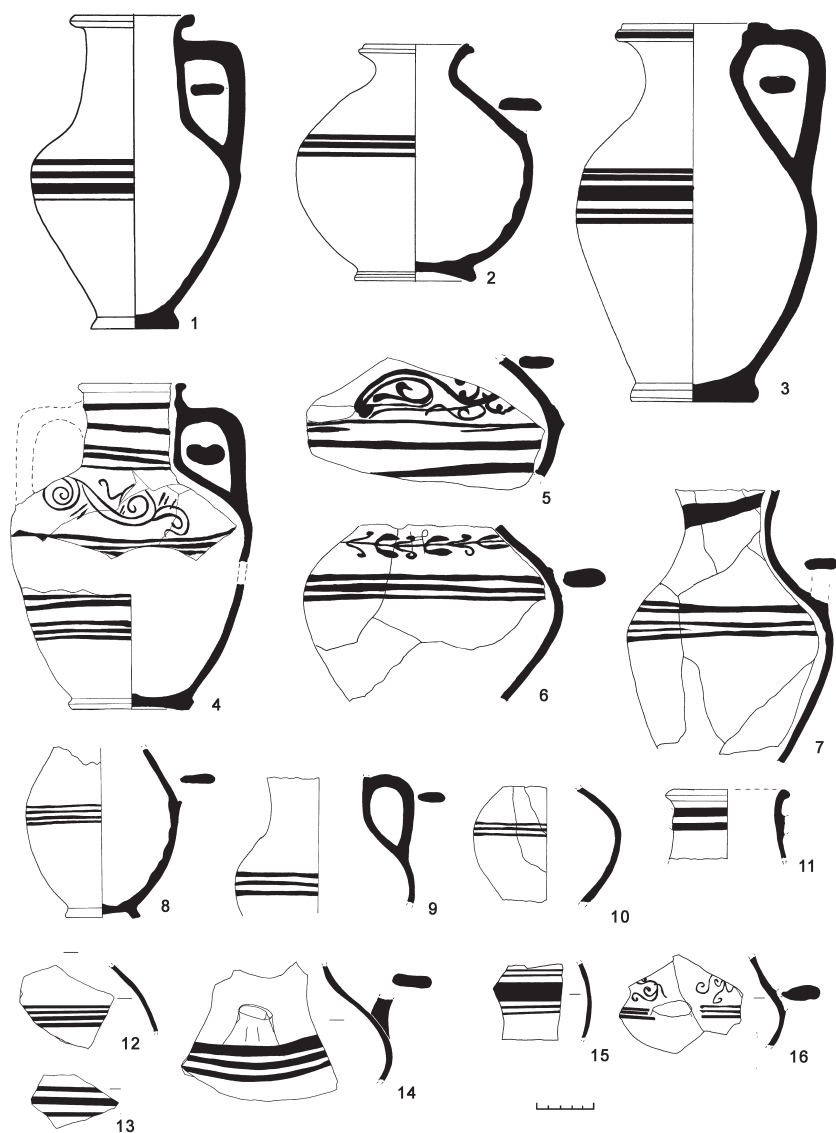

Рис. 1. Кераміка херсонеського виробництва:
1–4 – з поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці; 5–11 – з Ольвії;
12–16 – з Тіри

керамічного комплексу, де в елліністичних шарах трапляються херсонеські вироби. Оминаючи питання надходження до Ольвії херсонеської продукції в амфорній тарі, яка частково була досліджена М. І. Золотарьовим [2, с. 123–137], окремо варто розглянути столову кераміку, яка, очевидно, виступала категорією товару і в ольвійських матеріалах представлена компактною групою.

Дане питання вже було частково висвітлене в науковій літературі [3, с. 119–130], тому в даному випадку лишається лише включити Ольвійський поліс до торгівельного маршруту херсонеських купців як один із пріоритетних пунктів збуту продукції в амфорній тарі та, поруч з цим, гончарних виробів. З Херсонеса до Ольвії в якості товару наймасовіше надходили столові глеки, які вирізняються від місцевої продукції складом формувальної маси, морфологією та оформленням зовнішньої поверхні (рис. 1, 5–11). Привізні херсонеські глеки в Ольвії представлені здебільшого стінками, рідше — археологічно цілими виробами, які виготовлені з характерної червоної глини, що містить видимі домішки вапняку. За формою це типові посудини видовжених пропорцій на кільцевому піддоні з валикоподібним чи ребристим вінцем, вираженим горлом, овальним тулубом та одною ручкою, що кріпилася до тулуба вище середини посудини та до горла. Аналогічні посудини широко відомі як з розкопок Херсонеса Таврійського, так і з поселень його хори у Північно-Західній Тавриці [4, с. 152–153; 5, с. 271–288; 6, с. 78–87].

Принциповою у питаннях атрибуції даної групи посуду виявилася орнаментация. Херсонеські глеки з Ольвії по зовнішній поверхні прикрашені типовими оперізуючими смугами червоної чи бурої фарби в середній частині тулуба шириною до 1 см. Дещо рідше зустрічається рослинний орнамент у вигляді завитків винограду та абстрактних мотивів. Стилiстично такий розпис належить до місцевої імітації *Gadra Style*, який був популярним в елліністичний час. Інколи такий орнамент було поєднано зі смугами та виконано поверх світлого ангобу. Особливу увагу тут привертають лисковані глеки з аналогічною орнаментациєю, приналежність яких до херсонеської продукції треба в подальшому підтверджувати або спростовувати додатковими петрографічними аналізами. Такі стилістичні особливості херсонеської кераміки, що зустрічається в Ольвії, дали привід переглянути обмежену серію орнаментованих виробів, які раніше було віднесено до місцевого ольвійського виробництва [7, с. 51].

Враховуючи те, що з Херсонеса Таврійського до Ольвії надходила значна кількість продукції в амфорах, особливо в першій чверті III ст. до н. е. [2, с. 129], а ольвійська продукція у вигляді сіроглиняних лискованих блюд відома на поселеннях його хори [8, с. 68–76], наявність столової херсонеської кераміки в Побужжі є цілком закономірним явищем.

Значно менше в історіографії висвітлене питання економічних контактів Херсонеса Таврійського з полісами Подністров'я, зокрема з Тірою та Ніконієм. Вивчення проксенів дало можливість встановити, що даний вектор херсонеської торгівлі був досить розвинутим, адже міг прокладатися навіть не лише каботажним способом, а й оминати Ольвію [1, с. 120]. Дані центри Північно-Західного Причорномор'я значно менше досліджені, однак і в їх матеріалах зустрічаються речі херсонеського виробництва. Основним товаром, що надходив сюди з Херсонеса Таврійського, традиційно виступала продукція в амфорах [9, с. 509; 10, с. 468], однак в елліністичних шарах присутні також уламки характерної столової кераміки [11, с. 141–142; 12, с. 18–21]. Вона представлена серією червоноглиняних глеків, орнаментованих по тулубу типовими смугами червоної чи бурої фарби (рис. 1, 12–16). З матеріалів Тіри відомі також фрагменти лискованих виробів з рослинним орнаментом, які наразі теж варто віднести до херсонеського виробництва.

Наявність такого червоноглиняного посуду з характерним смугастим орнаментом в культурних шарах Ніконія дає змогу датувати його останнім століттям доримського періоду в хронології даного поліса, а саме часом від середини IV ст. до н. е. до середини III ст. до н. е., коли життя на пам'ятці припиняється [9, с. 519]. Власне, відштовхуючись від такої хронології, стає можливим встановити приблизний час активного розвитку північно-західного вектору херсонеської торгівлі, на який прийшовся також етап активної розбудови та функціонування хори поліса у Північно-Західній Тавриці, куди також надходили аналогічні товари.

Таким чином, картографія знахідок кераміки херсонеського виробництва на території Північно-Західного Причорномор'я дала можливість з'ясувати наступні риси економіки поліса в елліністичний час. По-перше, завдяки таким знахідкам підтверджуються торгівельні відносини між Херсонесом Таврійським з одного боку та Ольвією, Тірою і Ніконієм з іншого, які реалізовувалися морським шляхом через західні береги Таврики, територія яких входила до складу його хори. По-друге, очевидними стають значні обсяги херсонеського керамічного виробництва в елліністичний час, яке по праву можна вважати ледь не провідним ремеслом поліса в даний етап його існування. Саме цей фактор послугував причиною того, що столова херсонеська кераміка стала в цей час товарною продукцією, яка знайшла свої ринки збуту далеко за межами економічної монополії Херсонеса Таврійського. Художнє оформлення херсонеських глеків, очевидно, користувалося популярністю в елліністичному світі, адже саме такий посуд переважає з-поміж привізних матеріалів. Отже, у херсонеській торгівлі елліністичного часу домінував північно-західний вектор, який відкривав перспективні ринки полісів Північно-Західного Причорномор'я.

Література

1. *Сапрыкин С. Ю.* Понтийские проксении и маршруты плавания греков по Черному морю // Причерноморье в античное и раннесредневековое время. Сборник научных трудов, посвященный 65-летию профессора В. П. Копылова. — Ростов-на-Дону, 2013.
2. *Золотарев М. И.* Взаимоотношения Ольвии и Херсонеса в IV—II вв. до н. э. (по материалам херсонесских керамических клейм из Ольвии) // Северо-Западный Крым в античную эпоху. — К., 1994.
3. *Котенко В. В.* Посуд Херсонеса Таврійського, знайдений в Ольвії // АДІУ. — 2015. — Вип. 1 (14).
4. *Белов Г. Д.* Эллинистический дом в Херсонесе // ТГЭ. — 1962. — Т. VII.
5. *Тюрин М. И.* Столовые эллинистические кувшины Херсонеса из цистерны в ХСVII квартале: вопросы типологии и метрологии // Причерноморье. История, политика, культура. — V (II). — Серия А. — 2011.
6. *Котенко В. В.* Елліністичні глеки з поселення Маслини // Археологія. — 2015. — № 3.
7. *Зайцева К. И.* Группа местной расписной керамики с растительным орнаментом из Ольвии III—II вв. до н. э. // Художественные изделия античных мастеров. — Л., 1982.
8. *Котенко В. В.* Сіролощена кераміка з поселення Маслини // Археологія. — 2011. — № 1.
9. *Секерская Н. М.* Никоний // Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной академии наук Украины). — Одесса, 2013.
10. *Самойлова Т. Л.* Тира (конец VI в. до н. э. — IV в. н. э.) // Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной академии наук Украины). — Одесса, 2013.
11. *Самойлова Т. Л., Строкин С. В.* Керамика северопонтийских городов из Тиры (IV—I вв. до н. э.) // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья. — К., 1982.
12. *Котенко В. В.* Про один із векторів херсонеської торгівлі // Археологія. — 2017. — № 1.

